

تحلیل ژئوپلیتیکی روابط عراق و عربستان در سه دهه اخیر

ریام عبدالله جونی^۱، *سیدهدای زرقانی^۲، زهرا احمدی پور^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران، مشهد
۲. دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران، مشهد
۳. استاد جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ایران، تهران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۹ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۲۷ آذر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار: ۲۰ اسفند ۱۴۰۳

چکیده

روابط کشورها با یکدیگر اساساً در قالب سیاست خارجی آنها نمود پیدا می‌کند و سیاست خارجی هر کشوری تحت تأثیر ویژگی‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی آن است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و مطالعه میدانی، به دنبال بررسی و تحلیل نقش عوامل ژئوپلیتیکی در روابط عراق و عربستان سعودی در طی سه دهه گذشته است. برای بررسی داده‌های میدانی تحقیق از روش تحلیل عامل تأییدی نوع اول در نرم‌افزار LISREL برای آزمون استنباطی و آمار توصیفی از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در بین متغیرها و عوامل تأثیرگذار در روابط دو کشور، به ترتیب متغیرهای بُعد فرهنگی دارای بیشترین تأثیر، متغیرهای بُعد سیاسی - امنیتی در رتبه دوم و در نهایت متغیرهای بُعد اقتصادی دارای کمترین تأثیر بوده‌اند. نتایج تحلیل عاملی در بُعد سیاسی - امنیتی نشان می‌دهد متغیرهای «حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...» و متغیر «ایدئولوژی سیاسی متفاوت دو کشور (شیعه - وهابیت) بیشترین تأثیر را در تضعیف روابط و متغیرهای «سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی» و «تشکیل شورای همکاری عراق - عربستان» بیشترین تأثیر را در بهبود روابط دو کشور داشته‌اند. در بُعد اقتصادی، متغیرهای «بازگشایی گذرگاه‌های مرزی و احداث منطقه اقتصادی آزاد» و همچنین متغیر «تأمین نیازهای عراق از عربستان» بیشترین تأثیر را در بهبود روابط داشته‌اند و متغیر با تأثیر منفی باتوجه به مقدار کمتر آن از حد استاندارد تأیید نشده است. در نهایت در بُعد فرهنگی متغیرهای «فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی)» و متغیر «حضور عراقی‌ها در مراسم حج» در بهبود روابط دو کشور تأثیر مثبت داشته و متغیر «حمایت عربستان از اهل سنت در عراق» و متغیر «اکثریت جمعیت شیعی عراق» نقش منفی در روابط دو کشور داشته است.

کلیدواژه‌ها:

سیاست خارجی، روابط
بین الملل، ژئوپلیتیک،
عربستان سعودی، عراق.

* نویسنده مسئول:

دکتر سیدهدای زرقانی

نشانی: دانشیار جغرافیای
سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده
ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه
فردوسی مشهد، ایران، مشهد.
پست الکترونیک:

h-zarghani@um.ac.ir

استناد به این مقاله:

جونی، ریام عبدالله و زرقانی، سید هادی و احمدی پور، زهرا. (۱۴۰۳). تحلیل ژئوپلیتیکی روابط عراق و عربستان در سه دهه اخیر. *مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام*، ۶(۴)، ۱۶۵-۱۹۳.

۱. مقدمه

نظام بین‌الملل در معنای عینی آن عبارت است از مجموعه‌ای از دولت‌ها یا بازیگران بین‌المللی که در کنش و واکنش منظم با یکدیگر قرار دارند، در نتیجه تاحدی نسبت به یکدیگر دارای وابستگی متقابل هستند. (Seifzadeh, 2019: 56) روابط کشورها با یکدیگر اساساً در قالب سیاست خارجی کشورها نمود پیدا می‌کند و اقدامات حکومت‌ها در پرتو سیاست‌های خارجی آنها منجر به اتخاذ تصمیمات همسو با اهداف و منافع ملی هریک می‌شود. شناخت نقش، جایگاه و میزان تأثیرگذاری متغیرهای داخلی و منطقه‌ای در فرایند تصمیم‌سازی در عرصه سیاست خارجی اهمیت ویژه‌ای دارد. سیاست خارجی در امتداد سیاست داخلی قرار دارد. (Mohammadi & others, 2023: 163) سیاست خارجی کشورها تحت تأثیر مجموعه عوامل داخلی و محیط منطقه‌ای و بین‌المللی قرار دارد. در واقع، عوامل متعددی در روند اتخاذ تصمیمات در سیاست خارجی کشورها تأثیرگذارند، به‌ویژه بین عوامل جغرافیایی و سیاست دولت‌ها ارتباط بسیاری وجود دارد لذا دولت‌ها باتوجه به اوضاع جغرافیایی کشور خود سیاست‌گذاری می‌کنند. (Sullivan, 1986:2) ژئوپلیتیک علاوه بر بررسی رابطه بین عوامل جغرافیایی و سیاست یک کشور، وقایع را نیز تفسیر و خط‌مشی سیاسی کشور را تعیین می‌کند. (Jafary valadani, 2007: 46) عوامل ژئوپلیتیک از مهم‌ترین عواملی هستند که اثرات پایداری بر سیاست خارجی و روابط بین کشورها دارند و به عبارت دقیق‌تر، واقعیت‌های ژئوپلیتیک همواره نقش اساسی در تعیین رفتارهای سیاسی و تصمیمات استراتژیک کشورها داشته‌اند. (Khalili, 2017: 83) چنان‌که برخی از کشورها به واسطه وسعت زیاد، شکل خاص، دارا بودن منابع استراتژیک یا موقعیت ژئوپلیتیکی منحصر به فرد و... اهمیت بالاتری نسبت به کشورهای دیگر دارند. (Rashidi & others, 2014: 32)

عراق کشوری با تنگنای ژئوپلیتیکی، موقعیت ژئواکونومیکی مناسب، تنوع قومی و مذهبی و نیز سلطه حاکمان مستبد در طول تاریخ است. (Haghparsat & others, 2023: 26) موقعیت جغرافیایی عراق از آغاز تأسیس این کشور نقش مهمی در سیاست خارجی آن داشته است، به‌ویژه به‌واسطه تصنعی بودنش که محصول تصمیمات شورای عالی جامعه ملل (۱۹۲۰ م) است. (Zarghani and Ahmadi, 2017: 72) اساساً عدم‌بلوغ ژئوپلیتیکی عراق ناشی از جغرافیای سیاسی نابسامان این کشور است که به‌موازات تحولات بین‌المللی تغییر می‌کند. با آغاز فرایند زیست سیاسی- ملی عراق، این کشور یک دهه تحت قیمومیت انگلستان قرار گرفت، اما با کسب استقلال، گروه‌های سیاسی به قدرت رسیدند و با سقوط رژیم پادشاهی،

حکومت جمهوری جایگزین رژیم پادشاهی شد و حزب بعث با کودتا قدرت و کنترل اوضاع را در اختیار گرفت. (Kavyani Rad, 2010: 79) حضور بعثی‌ها در رأس قدرت و حاکمیت عراق به موازات شکل‌گیری انقلاب اسلامی در ایران و بروز تلاطم در ساختار ژئوپلیتیک خاورمیانه موجب تغییر در استراتژی ژئوپلیتیکی عراق شد. بعد از حمله عراق به کویت، مناسبات خوب عراق با آمریکا و کشورهای عربی منطقه دچار تغییر اساسی شد و سرانجام با حمله آمریکا به عراق منجر به سقوط رژیم بعثی شد. بعد از سقوط صدام، به دلیل برخی چالش‌های داخلی و طراحی قدرت‌های فرامنطقه‌ای عراق گرفتار موجی از تروریسم شد و داعش بخش‌هایی از این کشور را اشغال کرد و بعد از مدت‌ها مبارزه کشور عراق به آرامش نسبی رسید. نکته مهم دیگر در مورد کشور عراق این است که جغرافیای عراق محل پیدایش بسیاری از جلوه‌های فرهنگی و مدنی بوده و از طرفی محل بروز تعارض و کشمکش قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی و شکل‌گیری تعارضات مذهبی و فرهنگی بوده است. (Hashemi & others, 2016: 71) ضمن اینکه تنگنای ژئوپلیتیکی عراق سبب شد این کشور درصدد گسترش ژئوپلیتیک خود برآید و سیاست خارجی تهاجمی در پیش گیرد که این سیاست در دهه‌های گذشته همواره عامل نگرانی برای کشورهای همسایه آن و همچنین ثبات و امنیت منطقه‌ای بوده است. (Alavipur, 2009:105)

یکی از همسایه‌های مهم عراق، کشور عربستان است که به دلیل مسائل داخلی و شرایط منطقه‌ای، دو کشور عراق و عربستان در طی سه دهه گذشته دارای طیف وسیعی از روابط از ائتلاف و همکاری تا رقابت و تنش بوده‌اند. سیاست منطقه‌ای عراق و عربستان، به‌عنوان دو کشور تأثیرگذار در خاورمیانه و جهان عرب، در طول دهه اخیر متأثر از تحولات خاورمیانه شکل گرفته است. (Moradi Kalardeh & others, 2017: 197) عربستان بیشترین مرز خاکی را با عراق دارد و این مرز به دلیل شرایط ویژه جغرافیایی این منطقه، ناامن، مبهم و غیرقابل دفاع است و این مسئله همواره منشأ نگرانی‌های امنیتی برای این کشور بوده است. (Ahmadi, 2009: 20) همچنین عربستان بعد از سقوط صدام حسین کوشش بسیاری برای اجرای طرح انسداد مرز و ساخت دیوار امنیتی حائل در مرز با عراق کرد تا مانع ورود خشونت موجود در عراق به این کشور شود و با حمایت تسنن افراطی خارج از کشور و جلوگیری از فعالیت‌شان در داخل عربستان بتواند از شر افراط‌گرایی و مشکل امنیتی آن برای عربستان بکاهد. ضمن اینکه با حمایت گروه‌های تروریستی، دولت شیعی عراق را تضعیف کند. (Shahriyari, 2017: 296) به‌طور کلی در طول تاریخ معاصر، روابط عربستان و عراق فرازونشیب‌های زیادی به خود

دیده، اما ویژگی خاص، یعنی بی‌اعتمادی دو کشور به یکدیگر در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره در آن حفظ شده است. (Rashidi & others, 2014: 1) عربستان سعودی به‌عنوان کشوری تأثیرگذار در منطقه از ابتدای تشکیل عراق جدید، راهبرد خاصی را درقبال آن دنبال می‌کند. ریاض در ابتدا تلاش کرد تا عراق را به جبهه عربی- سنی بازگرداند، به طوری که مقامات این کشور در سطح داخلی از انهدام قریب‌الوقوع منافع تسنن در انتخابات پارلمان و قانون اساسی مکرراً سخن می‌گفتند. (Moradi Kalardeh & others, 2017: 198) دوره جدید، پس از سرنگونی صدام حسین، اگرچه کشور عربستان همکاری و همراهی خویش را با دولت جدید عراق ابراز کرده؛ روابط دو کشور تحت تأثیر عوامل مهمی قرار دارد که از جمله آنها می‌توان به برقراری ثبات، سیاست تولید نفت، قدرت یافتن شیعیان و تحولات سیاسی عراق و جهت‌گیری آتی آن اشاره کرد. (Alison, 2010: 19) ریاض در سال 2012 با ارسال سفیر غیرمقیم، رسماً روابط با عراق را از سر گرفت و در سال‌های اخیر در پی اجرا و طراحی تأسیسات نوینی است که به بهبود نسبی در روابط و تعاملات خود با عراق بینجامد. عربستان به این نتیجه رسیده است که تنش‌ها و روابط و تعاملات سرد با عراق در دوره قبل و همچنین رویکردهای خصمانه درقبال بغداد در طی سال‌های پیش، نتایج نامناسبی از نظر منافع و امنیت ملی این کشور به دنبال داشته باشد. به همین دلیل، پس از روی کار آمدن دولت جدید، عربستان سعودی کوشید از فرصت‌های موجود در دولت جدید برای افزایش تأثیرگذاری و نفوذ خویش در کشور عراق استفاده کند. (Dehshiri & others, 2017: 31) به نظر می‌رسد که در کوتاه‌مدت، عربستان در زمینه عراق اهداف مشابهی را، که همان ایجاد ثبات و نظام باشد، دنبال کند، اما در درازمدت، زمینه برای بروز چالش‌های اساسی بین ریاض و بغداد وجود دارد. ((Wehrey & others, 2009: 12) مناسبات و روابط دو کشور عراق و عربستان سعودی علاوه بر تأثیرات زیادی که در داخل هر دو کشور به‌ویژه در ثبات و امنیت عراق دارد، در تحولات منطقه و کشورهای پیرامون نیز تأثیرگذار است. از سوی دیگر، با بررسی و شناسایی علل روابط ژئوپلیتیک بین این دو کشور می‌توان در روابط و تعاملات با سایر کشورها، سیاست‌گذاری‌های درست و به‌موقعی را انجام داد و تصمیمات مناسبی را در رابطه با کاهش سطح تنش‌ها و مشکلات مردم، تروریسم و ... اتخاذ کرد. براین اساس، این پژوهش تلاش دارد روابط عراق و عربستان را در سه دهه گذشته تحلیل ژئوپلیتیکی کند و مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط عراق و عربستان در بازه زمانی مذکور را شناسایی کند.

۲. پیشینه تحقیق

به سبب گستردگی موضوع مورد بحث شامل روابط بین الملل، جغرافیای سیاسی، ژئوپلیتیک، سیاست خارجی کشورهای مورد مطالعه، دامنه مطالعات، پیشینه تحقیق نیز وسیع است. در جدول ۱ و ۲ پژوهش های مرتبط به صورت خلاصه ذکر شده است:

جدول ۱. مطالعات داخلی (فارسی) پیشینه تحقیق

محقق / سال	عنوان	یافته‌ها
حاج زرگر باشی، ۱۴۰۱	چشم انداز ۲۰۳۰ سعودی: روند پژوهی و آینده راهبرد عربستان در عراق	یافته‌ها دلالت بر آن دارد که ورود مجدد اقتصادی و سیاسی عربستان در کشور عراق می‌تواند ناشی از روندهای داخلی این کشور و پیگیری برای ایجاد موازنه منطقه‌ای باشد. طی چند سال آینده، مواضع و سیاست‌های احتمالی عربستان در قبال عراق منتج از سه پیشران الف- رقابت‌های ژئوپلیتیک ب- تحولات داخلی عراق و ج- رقابت‌های نفتی خواهد بود.
درج و عباسی، ۱۳۹۹	تقابل جویی عربستان سعودی با جمهوری اسلامی ایران در صحنه سیاست عراق	نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که عربستان سعودی برای احیای مجدد نفوذ و قدرت خویش در کشور عراق، که پس از حمله سال ۲۰۰۳ آمریکا به این کشور با افزایش و توسعه قلمرو نفوذ تهران در صحنه سیاست عراق همراه شد، سیاست مهار و کنترل نفوذ ایران در منطقه از جمله عراق را دنبال می‌کند و در اتحادی راهبردی با هم‌پیمان‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای خویش، به پیشبرد سیاست‌هایی علیه منافع تهران در صحنه سیاسی کشور عراق اقدام کرده است.
روحی دهینه و همکاران، ۱۳۹۶	انگاره‌های هویتی و تبیین سیاست خارجی عربستان در قبال عراق	یافته‌ها نشان می‌دهند که سیاست خارجی عربستان در مقابل کشور عراق در حوزه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در واقع از تلفیق انگاره‌های هویتی این کشور از قبیل عربیت، اسلام و هابی، سیستم سیاسی سلطنتی و نفت خیز بودن شکل گرفته که نقش به‌سزایی در رویکرد آن در مداخله، تغییر و تحول وضع موجود و افزایش بی‌ثباتی در کشور عراق داشته است.
شهریاری، ۱۳۹۶	تحلیل روابط ایران و عربستان در عراق در قالب تنوری حرکت‌ها	نتایج تحقیق حاکی از آن است که تحولات امنیتی و سیاسی و تغییرات ژئوپلیتیکی عراق جدید، که باعث ارتقای ایران در حوزه تأثیرگذاری کشور عربستان بوده است، اولین حوزه انعکاس سیاست‌های رقابتی ایران و عربستان و عراق است لذا عربستان در پی راهکارهایی است تا از توسعه نفوذ ایران در عراق جلوگیری کند و همچنین سیاست خارجی عربستان در عراق بر مبنای سد نفوذی ایران استوار است.
هاشمی و همکاران، ۱۳۹۵	بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی عراق و تأثیر آن در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	باتوجه به نتایج پژوهش، عراق با تحولاتی روبه‌رو بوده که این تحولات باعث تغییر و تحول در ساختار هویتی و قدرت آن شده و نتیجه‌ای غیر از دگرگونی در ژئوپلیتیک و رویکردهای کنشگران منطقه‌ای نداشته است. گروه‌های مذهبی و قومی و هیدروپلیتیک در روند تحولات کشور عراق باعث اتخاذ استراتژی‌های ژئوپلیتیکی شده که بسته به وضعیت و نوع و ترکیب حکومت این سرزمین در امنیت ملی ایران اثر گذاشته و تبدیل به دشمن، رقیب راهبردی یا شریک استراتژیک ایران می‌شود.
هراتی و همکاران، ۱۳۹۴	بازتاب نظام سیاسی جدید عراق بر روابط دوجانبه ایران و عربستان	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که با سقوط صدام و ژئوپلیتیکی شدن تشیع، موقعیت و جایگاه کشور ایران به‌خصوص از دیدگاه رسانه‌ای و فرهنگی، سیاسی، اجتماعی در منطقه ارتقا یافته و این کشور توانسته تأثیرگذاری بهتری نسبت به گذشته داشته باشد، اما این وضعیت به متغیری تأثیرگذار در روابط ایران و عربستان تبدیل شده است و چالش‌های بسیار مهمی را در روابط دوجانبه این دو کشور ایجاد کرده است.

جدول ۲ مطالعات خارجی پیشنهادی تحقیق

محقق / سال	عنوان	یافته‌ها
الزیدی، ۲۰۲۳	العراق والسعودیه (۲۰۱۴-۲۰۲۰) التحدیات والرؤیه المستقبلیه	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عربستان مصمم است زمینه‌های گفت‌وگو و حضور فعال در عراق را فراهم کند. مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر مناسبات دو کشور به شرح زیر است: تهدیدات فعالیت‌های تروریستی، پرونده هسته‌ای ایران، بحران یمن و بی‌ثباتی سیاسی عراق.
السرحان، ۲۰۲۲	مستقبل العلاقات العراقیه - السعودیه: فی ظل المتغیرات السیاسیه والاقتصادیه بعد عام ۲۰۰۳	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد روابط دو کشور عراق و عربستان در دوره جنگ ایران و عراق در اوج بود لکن با حمله عراق به کویت در سال ۱۹۹۱، سطح روابط تا حد قطع روابط دیپلماتیک بین دو کشور کاهش یافت. پس از سال ۲۰۰۳ و حمله آمریکا به عراق، به دلیل موضع عربستان در قبال اشغالگری آمریکا روابط دو جانبه با احتیاط همراه بوده است.
شرقی، ۲۰۲۲	مقومات و محدودات العلاقات العراقیه السعودیه بعد عام ۲۰۰۳ (دراسه تحلیلیه)	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در عوامل مؤثر بر روابط عربستان و عراق نقش اسلام به‌عنوان دین مشترک و همچنین عربیت و پیوندهای تاریخی مشترک دو طرف اهمیت زیادی دارد. از حیث تاریخی تا ۲۰۰۳ روابط دو کشور بی‌ثبات و با سوءظن بوده است، از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۴ روابط دو طرف سرد شد و از ۲۰۱۴ با روی کار آمدن العبادی روابط بهبود پیدا کرد و درصدد رفع مشکلات برآمدند.
الجبوری، ۲۰۱۷	العلاقات العراقیه السعودیه	یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد در چند سال اخیر عوامل و زمینه‌های همگرا باعث بهبود روابط دو کشور شده است. مهم‌ترین این عوامل شامل رویکرد جدید در سیاست عربستان سعودی نسبت به توسعه روابط با عراق، انجام دیدارهای متقابل در بالاترین سطوح و انعقاد توافقات اقتصادی بین طرفین است. در مقابل تفاوت در ماهیت رژیم‌های حاکم بر دو کشور و همچنین شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی به‌ویژه وضعیت عراق منجر به نوسان در روابط عراق و عربستان شده است.
Ergo 2012	The Waning Era of Saudi oil Dom- inance, Current Challenges and Future Threats to Saudi Arabia's Influence over Oil Markets	این پژوهش رقابت‌های دو کشور عربستان و عراق در بازار انرژی را بررسی کرده است. براساس نتایج تحقیق، درآمد ناشی از ذخایر عظیم نفتی موتور محرکه سیاست خارجی عربستان است. دارا بودن بالاترین ذخایر قابل استحصال، بالاترین میزان تولید و بیشترین مازاد ظرفیت تولید، عربستان را به یکی از بازیگران عمده عرصه انرژی تبدیل کرده است، اما وارد شدن عراق به بازار جهانی نفت و تحقق حجم بالای سرمایه‌گذاری در ۱۰ سال آینده در صنایع نفتی این کشور، جایگاه عربستان را با خطر مواجه می‌کند.
Curdesman, 2010	Saudi Militants in Iraq: Assessment and Kingdom's Re- sponse	براساس نتایج پژوهش، عربستان سعودی یکی از برنامه‌ها، اهداف و سیاست‌های اصلی خود را کنترل و محروم کردن جریان تشیع از منابع قدرت در ساختار سیاسی عراق و به تبع آن در تمام منطقه خاورمیانه تعیین کرده است. بعد از فروپاشی رژیم بعث در صحنه سیاست عراق و قدرت یافتن شیعیان در کشور عراق، عربستان خود را بازنده بازی استراتژیک قدرت در عراق می‌داند و بر تش‌های قومی - مذهبی در کشور عراق و غرب آسیا دامن زده است. از این رو، این کشور در تلاش است تا با افزایش سهم عرب سنی در معادلات و ساختار قدرت عراق، از گسترش قلمرو نفوذ و قدرت گروه‌های شیعی جلوگیری کند.

محقق / سال	عنوان	یافته‌ها
عبدالله، ۲۰۰۹	الاشکالیات التي تواجه العلاقات العراقية السعودية	یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد فاصله گرفتن از مسائل افراطی و اختلافات عقیدتی، همکاری اقتصادی و بهره‌مندی از فرصت‌های مرز مشترک، ارائه مشوق‌های سرمایه‌گذاری در عراق برای بازرگانان سعودی، بهره‌مندی از ریشه‌های قومی-زبانی-دینی مشترک بین دو کشور مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر روابط دو کشور هستند.
القویزی، ۲۰۰۸	رؤية حول العلاقة المستقبلية بين العراق و المملكة العربية السعودية في	این پژوهش نقش عوامل امنیتی در روابط دو کشور عراق و عربستان را بررسی کرده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد وجود دشمن مشترک دو کشور، یعنی تروریسم افراطی می‌تواند در توسعه همکاری بین نهادهای امنیتی دو طرف نقش مؤثری داشته باشد.
Gause, 2007	U.S Tring to Soften Saudi Hard Line Toward Maliki Government	نتایج پژوهش نشان می‌دهد که سیاست کشورهای عربی در قبال عراق جدید به‌طور حداقلی یا حداکثری از نظریه امنیت ملی سرچشمه می‌گیرد. عربستان سعودی از مهم‌ترین کشورهای عربی است که تعاملات و سیاست خارجی خود را بر مبنای این نظریه تنظیم کرده و به اجرا درآورده است.
Katzman, 2004	Regional Perspectives and U.S. Policy, CRS Report for Congress	نتایج تحقیق نشان می‌دهد با سقوط رژیم بعث و ایجاد تغییر در ساختار سیاسی کشور عراق، به اعتقاد اغلب کشورهای عرب به ضرر آنها بوده است، در قبال عراق جدید، رویکرد غالب، نفی واقعیت‌های جدید و مخالف بود، اما عواملی (مانند موفقیت عراق تشیع در ایجاد امنیت و ثبات و مشارکت تسنن در روند سیاسی) موجب تغییر رویکرد بیشتر کشورهای عربی از جمله عربستان در قبال عراق شده است.
Adler 2001	Constructivism and International Relation	این پژوهش عوامل و معیارهای مؤثر بر سیاست خارجی عربستان نسبت به عراق را بررسی کرده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که مسائلی چون امنیت ملی، قدرت و سیاست‌های معطوف به قدرت و ساختار مادی در جهت‌گیری سیاست خارجی ریاض در عراق جدید نقش اصلی داشته است و البته در کنار آن نظام هنجاری نیز از اهمیت زیادی برخوردار بوده است.
Vandyke 1966	International politics, New york: Appleton Century - crofts	نتایج تحقیق حاکی از آن است که موقعیت جغرافیایی یک کشور اثر مستقیمی بر قدرت سیاسی، اقتصادی و نظامی آن دارد. وسعت خاک، موقعیت یا محل کشور، آب‌وهوا، پستی و بلندی یا سرحدات از عوامل بسیار مؤثر در روابط ژئوپلیتیک و سیاست خارجی هر کشوری است. وضع جغرافیایی در واقع می‌تواند تمام سیاست خارجی یک سرزمین را تعیین کند.
,Gardon 1967	The Baath Ideology and practice	این پژوهش ماهیت ایدئولوژی حزب بعث و نقش آن در روابط عراق و همسایگان را بررسی کرده است. براساس یافته‌های پژوهش، ایدئولوژی حزب بعث ماهیت توسعه‌طلبانه دارد و توسعه‌طلبی رسالت تاریخی این حزب است. از عناصر مهم ایدئولوژی حزب بعث وحدت است به این معنی که تمامی اعراب باید تحت لوای یک حکومت مقتدر قرار گیرند و این امر تأثیر بسیاری در روابط ژئوپلیتیک این کشور با سایر کشورهای منطقه داشته است.

صرف نظر از برخی پژوهش‌های بررسی شده در پیشینه تحقیق، که بازه زمانی آنها پیش از سه دهه اخیر و بازه تحقیق حاضر را دربر می‌گیرد؛ سایر تحقیقات مرتبط با موضوع عمدتاً در بررسی روابط دو کشور به این صورت عمل کرده‌اند که یا تک‌بعدی و از منظری خاص نظیر بعد فرهنگی یا اقتصادی به این موضوع پرداخته‌اند یا اینکه عاملی ویژه مانند نوع نظام سیاسی یا عوامل بیرونی را بررسی کرده‌اند. به‌طور کلی محققان مختلف از ۲۰۱۰ بدین سو، عوامل مؤثر را رقابت ژئوپلیتیک دو کشور، زمینه اقتصاد و سیاست‌های نفت آنها، نقش و جایگاه ایران در سیاست و حکومت عراق، بی‌ثباتی سیاسی عراق و نقش تشیع در ساختار سیاسی عراق و نیز پیوندهای تاریخی مشترک بر شمرده‌اند. در تحقیقات پیش از ۲۰۱۰ نیز عوامل اصلی شامل تلاش عربستان برای افزایش سهم عرب‌های اهل سنت در قدرت و جلوگیری از نفوذ شیعیان افراطی در دولت عراق پس از سقوط صدام، بسترسازی مبادلات اقتصادی و سرمایه‌گذاری در عراق، مقابله با تروریسم و به‌طور کلی بر محوریت امنیت ملی از سوی عربستان معطوف بوده است. از حیث روش تحقیق نیز پژوهش‌های بررسی شده به‌صورت اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده‌اند.

۳. روش تحقیق

این پژوهش براساس هدف کاربردی و بر مبنای ماهیت و روش توصیفی - تحلیلی است. مسئله اصلی پژوهش این است که مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر روابط عراق و عربستان طی سه دهه گذشته کدام‌اند و رتبه‌بندی آنها چگونه است؟ اطلاعات پژوهش به دو شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. در بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط دو کشور در قالب سه بُعد سیاسی - امنیتی، اقتصادی و فرهنگی استخراج شد. در مرحله بعد برای رتبه‌بندی این عوامل، پرسش‌نامه‌ای تنظیم شد و در اختیار کارشناسان و صاحب‌نظران قرار گرفت. جامعه آماری این تحقیق را صاحب‌نظران رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و رشته‌های مرتبط تشکیل می‌دهند که باتوجه به کمبود نمونه واجد شرایط علمی و تجربی، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و تعداد ۶۲ پرسش‌نامه تکمیل شد و مبنای تحلیل قرار گرفت. پرسش‌نامه علاوه بر زبان فارسی به زبان عربی نیز ترجمه شد و باتوجه به ملیت عراقی پژوهشگر در اختیار صاحب‌نظران عراق و عربستان نیز قرار گرفت. ۴۲ درصد پاسخ‌دهندگان عراقی، ۳۵ درصد عربستانی و ۲۳ درصد ایرانی بودند. از حیث محل اشتغال و وابستگی سازمانی ۴۵ درصد از جامعه نمونه عضو مجامع علمی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، ۲۹ درصد شاغل در سازمان‌های اجرایی و دولتی و ۱۶ درصد پژوهشگر آزاده بوده

و بقیه گزینه سایر را به عنوان وابستگی سازمانی خود انتخاب کرده اند. در نهایت برای تحلیل داده های میدانی پژوهش از روش تحلیل عامل تأییدی نوع اول در نرم افزار LISREL و برای آزمون استنباطی و آمار توصیفی از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

۴. مبانی نظری

۴-۱. روابط بین الملل و سیاست خارجی

در تعریف روابط بین الملل می توان گفت که روابط بین الملل به مطالعه روابط میان کشورها، نقش کشورهای مستقل، سازمان های غیردولتی بین المللی، سازمان های بین دولتی، سازمان های مردم نهاد و شرکت های چندملیتی گفته می شود. روابط بین الملل به این دلیل که سیاست خارجی یک دولت معین را تجزیه و تحلیل و تنظیم می کند، می تواند اثباتی و هنجاری باشد. (Janbaz & Maleki, 2014: 89) حوزه تحقیق و مطالعات روابط بین الملل مانند سایر علوم، بر مجموعه ای از مفاهیم مبتنی است که نه فقط با تعیین پدیده های مهم برای این حوزه، کم و بیش مرزهای این رشته را مشخص می کنند و به دامنه پژوهش های مرتبط انسجام می بخشند، بلکه اصول و پایه های گزاره ها، مفروضات و نظریه های آن را شکل می دهند. مفاهیمی از قبیل حقوق بین الملل، نظام بین الملل، قدرت، حاکمیت، دیپلماسی و ... از مفاهیم سنتی شکل دهنده حوزه مطالعات بین الملل هستند. (Patterson, 2008: 421) سیاست خارجی به معنای پیگیری منافع کشور در سطوح بین المللی و در ارتباط با جوامع، دولت ها و سایر کشورهاست. سیاست خارجی راهنمای موضع گیری در جهان است و مجموعه ای از اهداف بین المللی و شقوق دستیابی به آنان را شامل می شود. بررسی و تحلیل سیاست خارجی یا رفتار دولت ها در عرصه های بین المللی، از مباحث بنیادین علوم سیاسی و روابط بین الملل است. (Yazdanfam, 2008: 248)

۴-۲. عوامل و بنیان های ژئوپلیتیک

هر عامل جغرافیایی، که در تعامل با قدرت در سیاست مورد استفاده قرار گیرد، عامل ژئوپلیتیک است. عوامل ژئوپلیتیک به دو دسته کلی ثابت و متغیر تقسیم می شوند. عوامل ثابت همان پدیده های طبیعی و جغرافیایی هستند که برخی عوامل متغیر نیز ممکن است منشأ طبیعی داشته باشند. موقعیت جغرافیایی در بین عوامل ثابت و انسان در بین عوامل متغیر نقش دو قطب اصلی را در تحلیل های ژئوپلیتیک برعهده دارند. عوامل ثابت شامل موقعیت جغرافیایی، فضا و تقسیمات فضایی، وسعت خاک، وضعیت توپوگرافی و شکل کشور هستند و عوامل متغیر ژئوپلیتیک شامل

جمعیت، منابع طبیعی و نهادهای سیاسی و اجتماعی هستند. (Ezati, 2021: 75) عوامل جغرافیایی در کنار دیگر عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نظامی برای تدوین اهداف و سیاست‌های امنیت ملی، یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده قدرت ملی است که مورد توجه قرار می‌گیرد. به دیگر معنا، محیط و عوامل جغرافیایی در شکل‌دهی به سیاست نقش اساسی دارد. (Hafeznia, 2019: 3) بنیان‌های ژئوپلیتیکی به مجموعه عوامل ژئوپلیتیکی و پدیده‌های انتزاعی که حاصل تأثیر و رابطه متقابل عوامل جغرافیایی و سیاسی بر هم اطلاق می‌شود. با وجود اینکه این عوامل نه مطلقاً عامل جغرافیایی و نه سیاسی است، بلکه محصول کنش و واکنش پدیده‌های سیاسی و جغرافیایی در فضا است که در نهایت منجر به تولید قدرت می‌شود. (Hoseinpour Pouyan, 2019: 169) اساس و بنیان‌های ژئوپلیتیکی به‌عنوان متغیرهای مستقل و وابسته در روندهای نظام ژئوپلیتیک ملی، منطقه‌ای و جهانی ایفای نقش می‌کنند و در یک رابطه ژئوپلیتیکی، به ارزش و اعتبار وزنی که هر کدام از این عوامل دارند، موجب برتری ژئوپلیتیکی پدیده‌های جغرافیایی و سیاسی می‌شوند. (Co-hen, 2008: 81) در چهارچوب مفهومی ژئوپلیتیک، هرکدام از بنیان‌های مذکور عنصر ژئوپلیتیکی هستند که به اعتبار خصوصیات ذاتی و نقشی که در یک پیوند به خود گرفته‌اند منجر به ساخت ژئوپلیتیک جدیدی در نظام ملی یا منطقه‌ای و جهانی می‌شوند. (Hashemi & others, 2016: 73)

۴-۳. تحلیل ژئوپلیتیکی روابط کشورها

ژئوپلیتیک نوعی روش تحلیل سیاسی است که بر نقش جغرافیا در روابط بین‌المللی تأکید دارد. (Azghandi & Roshandel, 1995: 16) روش تحلیل ژئوپلیتیکی عبارت است از نوع نگرش محقق به عوامل ژئوپلیتیکی و روابط آنها و نیز نحوه وارد شدن به مسائل مرتبط با عوامل یادشده و روش‌های شناسایی و دسته‌بندی این عوامل. (Hafeznia & others, 2007: 17) به مجموعه روابط بازیگران و کنشگران سیاسی ذیل سه‌گانه جغرافیا، سیاست و قدرت، روابط ژئوپلیتیک اطلاق می‌شود. جغرافیا بستر برقراری ارتباط بین چند بازیگر سیاسی، سیاست اراده دو بازیگر سیاسی از ماهیت رابطه و قدرت مبین شکل، الگو و نگرش بازیگران نسبت به یکدیگر است. روابط ژئوپلیتیکی اشکال متفاوتی همچون تقابل، تعامل، رقابت، سلطه، منازعه و نفوذ دارد. این الگوها تابعی از چگونگی تعامل و ترکیب عناصر سیاست و جغرافیا در بستر زمان هستند. (Hafeznia, 2017: 363) درک ژئوپلیتیک از سیاست خارجی کشورها نیازمند تحلیل واقع‌بینانه از فضای جغرافیایی پیرامون یک واحد سیاسی در مقیاس عملکردی است، از این جهت، ژئوپلیتیک به‌عنوان یک عرصه مطالعاتی می‌تواند راهبردهای سیاست خارجی کشورها را تعیین و اولویت‌های اساسی آن را مشخص کند. (Zarghani & Ahmadi, 2017: 69)

۵- یافته‌های پژوهش

۵-۱. یافته‌های توصیفی

پس از تکمیل پرسش‌نامه‌های پژوهش، اطلاعات توصیفی مربوط به گویه‌های تحقیق و ابعاد اصلی متناظر با آن در نرم‌افزار SPSS محاسبه شد. همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود در بُعد سیاسی - امنیتی ۱۱ گویه (سؤال) بررسی شده است. از این میان، دو متغیر (گویه) «تشکیل شورای همکاری عراق - عربستان» با میانگین ۳/۱۸ و «سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی» با میانگین ۳/۱۰ از منظر پاسخ‌دهندگان دارای بیشترین تأثیر در بهبود روابط دو کشور بوده است. در مقابل، دو متغیر «حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و...» با میانگین ۴/۱۹ و متغیر «ایدئولوژی سیاسی متفاوت دو کشور (شیعه - وهابیت)» با میانگین ۳/۹۵ بیشترین تأثیر را در تضعیف روابط دو کشور داشته‌اند.

جدول ۳. درصد پاسخ و میانگین امتیاز گویه‌های بعد سیاسی - امنیتی

کد سوال	گویه	درصد فراوانی پاسخ در طیف لیکرت					رتبه
		خ.ک	ک	م	ز	خ.ز	
P_Q01	ایدئولوژی‌های سیاسی متفاوت (شیعه - وهابیت)	۳/۲	۳/۲	۱۷/۷	۴۶/۸	۲۹	۳.۹۵
P_Q02	رقابت‌های سنتی بر سر رهبری جهان	۱/۶	۱۷/۷	۴۸/۴	۲۴/۲	۸/۱	۳.۱۹
P_Q03	عدم‌تجانس در نوع نظام‌های سیاسی	۹/۷	۲۷/۴	۳۵/۵	۱۹/۴	۸/۱	۲.۸۹
P_Q04	ادعای تاریخی عراق نسبت به منطقه الحساء عربستان	۱۶/۱	۳۰/۶	۲۷/۴	۱۷/۷	۸/۱	۲.۷۱
P_Q05	اختلاف تاریخی دو کشور در منطقه بی‌طرف مرزی	۱۲/۹	۲۴/۲	۳۷/۱	۲۴/۲	۱/۶	۲.۷۷
P_Q06	حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و...	۱/۶	۳/۲	۱۱/۳	۴۱/۹	۴۱/۹	۴.۱۹
P_Q07	سیاست‌های کنترل و مدیریت مرزهای عربستان	۳/۲	۸/۱	۳۳/۹	۴۰/۳	۱۴/۵	۳.۵۵
P_Q08	رقابت‌های ژئوپلیتیکی عربستان - ایران در منطقه	۱/۶	۱۴/۵	۲۷/۴	۳۷/۱	۱۹/۴	۳.۵۸
P_Q09	تشکیل شورای هماهنگی عراق - عربستان	۳/۲	۱۹/۴	۴۰/۳	۳۰/۶	۶/۵	۳.۱۸
P_Q10	سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی	۴/۸	۲۴/۲	۳۸/۷	۳۰/۶	۱/۶	۳.۱۰
P_Q11	همکاری عراق با شورای همکاری خلیج فارس	۳/۲	۲۹	۳۳/۹	۲۷/۴	۶/۵	۳.۰۵
	میانگین کل (بعد سیاسی - امنیتی)						۳.۲۸

در بُعد اقتصادی نیز ۱۰ گویه (سؤال) مورد سنجش قرار گرفته است. همان طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، متغیر «بازگشایی گذرگاه‌های مرزی بین دو کشور» با میانگین ۳.۶۵ و متغیر «راه‌اندازی دوباره مسیر ارتباطی بین استان نجف با عربستان (پروژه حج زمینی)» با میانگین ۳/۵۲ بیشترین تأثیر را در بهبود روابط دو کشور داشته‌اند و در مقابل متغیر «اختلاف بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی» با میانگین ۳/۱۵ در تضعیف روابط دو کشور نقش بیشتری داشته است.

جدول ۴. درصد پاسخ و میانگین امتیاز گویه‌های بعد اقتصادی

رتبه	میانگین امتیازات	درصد فراوانی پاسخ در طیف لیکرت					گویه	کد
		خ.خ.ز	ز	م	ک	خ.ک		
۵	۳.۱۵	۴/۸	۲۹	۴۳/۵	۲۱	۱/۶	E_Q12	اختلاف در بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی
۸	۳.۰۵	۳/۲	۲۵/۸	۴۶/۸	۲۱	۳/۲	E_Q13	رقابت در سیاست‌های انرژی دو کشور
۴	۳.۲۷	۴/۸	۳۸/۷	۳۸/۷	۱۴/۵	۳/۲	E_Q14	تعاملات اقتصادی و تجارت بین دو کشور
۱	۳.۶۵	۸/۱	۵۱/۶	۳۷/۱	۳/۲	۰	E_Q15	بازگشایی گذرگاه‌های مرزی بین دو کشور
۷	۳.۰۶	۶/۵	۱۹/۴	۵۳/۲	۱۶/۱	۴/۸	E_Q16	تأمین نیازهای عراق از عربستان
۱۰	۲.۸۵	۴/۸	۱۲	۵۳/۲	۲۱	۸/۱	E_Q17	نیازهای اقتصادی عراق برای بازسازی پس از جنگ
۳	۳.۲۶	۳/۲	۳۵/۵	۴۶/۸	۱۲/۹	۱/۶	E_Q18	احداث نخستین منطقه اقتصادی آزاد با عراق در منطقه مرزی عرعر
۲	۳.۵۲	۸/۱	۴۶/۸	۳۳/۹	۰	۱۱/۳	E_Q19	راه‌اندازی دوباره مسیر ارتباطی بین استان نجف با عربستان (پروژه حج زمینی)
۶	۳.۱۰	۶/۵	۲۱	۴۸/۴	۰	۲۴/۲	E_Q20	سرمایه‌گذاری مشترک دو کشور در طرح‌های انرژی
۹	۳.۰۲	۶/۵	۲۲/۶	۳۸/۷	۳۰/۶	۱/۶	E_Q21	سرمایه‌گذاری عربستان در امور معدنی، کشاورزی جنوب عراق
۳.۱۹							میانگین کل (بعد اقتصادی)	

در بُعد فرهنگی شش پرسش مطرح شده است. چنان‌که در جدول ۵ مشخص است متغیر

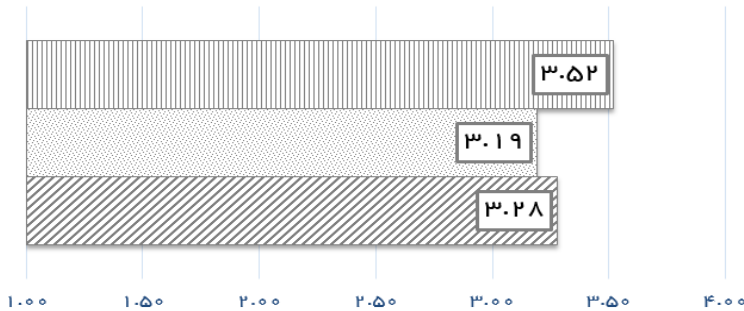
«حمایت عربستان از اهل سنت در عراق» با میانگین ۳.۷۶ و با اختلاف اندکی متغیر «رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان» با میانگین ۳/۶۹ دارای بیشترین تأثیر در تضعیف روابط دو کشور بوده‌اند و متغیر «حضور عراقی‌ها در مراسم حج» با امتیاز ۳/۳۹ و متغیر «فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی)» با میانگین ۳/۲۴ دارای نقش مؤثری در بهبود روابط دو کشور بوده است.

جدول ۵. درصد پاسخ و میانگین امتیاز گویه‌های بُعد فرهنگی

رتبه	میانگین امتیازات	درصد فراوانی پاسخ در طیف لیکرت					گویه	کد
		خ.خ	ز	م	ک	خ.ک		
۶	۳.۲۱	۶.۵	۴۰.۳	۲۷.۴	۱.۴	۶.۵	فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی)	C_Q22
۵	۳.۳۹	۹.۷	۴۳.۵	۲۵.۸	۱۷.۷	۳.۲	حضور عراقی‌ها در مراسم حج	C_Q23
۲	۳.۶۹	۲۴.۲	۳۳.۹	۳۰.۶	۹.۷	۱.۶	رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان	C_Q24
۳	۳.۵۶	۲۲.۶	۲۹	۳۳.۹	۱۱.۳	۳.۲	وجود اکثریت جمعیت شیعه در عراق	C_Q25
۴	۳.۵۰	۱۶.۱	۳۳.۹	۳۵.۵	۱۲.۹	۱.۶	وجود پایگاه مرجعیت شیعه در عراق و تقابل آن با عقاید و هابیت	C_Q26
۱	۳.۷۶	۲۴.۲	۳۷.۱	۳۰.۶	۶.۵	۱.۶	حمایت عربستان از اهل سنت در عراق	C_Q27
	۳.۵۲						میانگین کل (بعد فرهنگی)	

چنان‌که در نمودار ۱ مشخص است در مجموع و براساس آمار توصیفی حاصل از میانگین امتیازات گویه‌های هر یک از ابعاد اصلی تحقیق، بُعد فرهنگی با میانگین ۵۲/۳ دارای بیشترین اثرگذاری در روابط دو کشور در سه دهه اخیر بوده است. سپس بُعد سیاسی - امنیتی با میانگین ۳/۲۸ در رتبه دوم و بُعد اقتصادی با میانگین ۱۹/۳ در رتبه سوم از حیث میزان اثرگذاری متغیرهای آن مطرح بوده است.

میانگین امتیازات ابعاد اصلی

بعد سیاسی امنیتی   بعد اقتصادی   بعد فرهنگی

نمودار ۱. میانگین توصیفی امتیازات ابعاد اصلی تحقیق

۲-۵ یافته‌های استنباطی

همان‌طور که پیشتر ذکر شد عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط عراق و عربستان در سه دهه اخیر، از بررسی کتابخانه‌ای- اسنادی و نیز مصاحبه با نخبگان حوزه سیاسی به دست آمده است که در قالب سه بُعد سیاسی-امنیتی، اقتصادی و فرهنگی سؤالات (گویه‌ها) پرسش‌نامه را شکل داده‌اند. در مرحله اول، میزان توان مدل تحقیق یا عوامل (شاخص‌ها) و گویه‌های متناظر که محقق آن‌ها را کشف و استخراج کرده است، در سنجش تأثیر آن در متغیر وابسته تحقیق یعنی روابط دو کشور بررسی شده است. این امر در واقع روایی پرسش‌نامه را نیز بررسی می‌کند، بدان معنا که آیا شاخص‌ها و گویه‌های آن، هدف از تحقیق را به خوبی برآورده می‌کند یا خیر. بدین منظور از مدل تحلیل عاملی تأییدی^۱ استفاده شده است. مهم‌ترین هدف تحلیل عاملی تأییدی، تعیین میزان توان مدل و عوامل از قبل تعریف شده با مجموعه‌ای از داده‌های مشاهده شده است. به عبارتی، تحلیل عاملی تأییدی در صدد تعیین این مسئله است که آیا تعداد عامل‌ها و بارهای متغیرهایی که روی این عامل‌ها اندازه‌گیری شده‌اند با آنچه بر اساس تئوری و مدل نظری انتظار میرفت، انطباق دارد یا خیر؟ برای انجام این آزمون از نرم‌افزار LISREL استفاده شده است که در آن مدل تحقیق براساس یافته‌های پژوهش ترسیم شده و روابط بین گویه‌های

1. CFA :Confirmatory Factor Analysis

تحقیق و شاخص‌های اصلی با فلش‌های جهت‌دار مشخص می‌شود. پس از آن مدل در نرم‌افزار به اجرا درمی‌آید و بار عاملی و دیگر آماره‌های آن محاسبه می‌شود. در پژوهش حاضر از تحلیل عامل مرتبه اول^۲ استفاده شده است.

۵-۲-۱. تحلیل بار عاملی گویه‌های پژوهش

رابطه ساختاری بین گویه‌های تحقیق و ابعاد اصلی آن با استفاده از بار عاملی نشان داده می‌شود. بار عاملی مقداری بین صفر و یک است. اگر بار عاملی کمتر از ۰.۳ باشد رابطه ضعیف در نظر گرفته و از آن صرف‌نظر می‌شود. بار عاملی بین ۰.۳ تا ۰.۶ قابل قبول است و اگر بزرگ‌تر از ۰.۶ باشد نشان از مطلوبیت بسیار بالای روابط گویه‌ها با ابعاد اصلی دارد. نتایج بررسی بار عاملی سوالات پرسش‌نامه پژوهش (گویه‌ها) براساس نتایج مدل، در شکل ۱ قابل مشاهده است. به‌طورکلی مشخص شده که عموم سوالات پرسش‌نامه دارای بار عاملی بالاتر از ۰.۳ هستند. این امر نشان‌دهنده این است که سوالات پرسش‌نامه محقق ساخته گویه‌های مناسبی برای بر ساخت مدل تحقیق یا سنجش میزان تأثیر عوامل و شاخص‌های در متغیر وابسته تحقیق هستند. مقادیر آماره (T-Values) که در شکل ۲ نشان داده شده است، معناداری رابطه بین گویه‌های تحقیق و شاخص‌های متناظر با آن را بررسی می‌کند. این مقدار در سطح معناداری ۰.۰۵ باید بیش از ۱.۹۶ باشد که در این صورت نشان‌دهنده این است که بار عاملی به‌دست آمده برای هر یک از سوالات و بعد اصلی آن معنادار است. در ادامه، مهم‌ترین متغیرهای ژئوپلیتیکی مؤثر بر بهبود یا تضعیف روابط عراق و عربستان سعودی در طی سه دهه گذشته بر مبنای سه بُعد سیاسی-امنیتی، اقتصادی و فرهنگی بر مبنای نتایج تحلیل عاملی و بار عاملی محاسبه شده و همچنین مقدار آماره تی بررسی شده است:

بُعد سیاسی-امنیتی: طبق نتایج به‌دست آمده از تحلیل عاملی و براساس بار عاملی محاسبه شده در مدل، که در جدول ۶ نشان داده شده است، امتیاز بار عاملی و مقدار آماره تی، دو گویه (متغیر) P_Q06 (حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...) با بار عاملی ۱/۳۱ و مقدار آماره تی برابر با ۴/۸۰ و همچنین متغیر P_Q۰۱ (ایدئولوژی‌های سیاسی متفاوت (شیعه- وهابیت) با بار عاملی ۱/۵۲ و مقدار آماره تی برابر با ۴/۶۹ نشان‌دهنده معنادار بودن رابطه بین متغیرها و تأثیر این دو متغیر در تضعیف روابط دو کشور است. در مقابل

2. First order confirmatory factor analysis

متغیر (سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی) با بار عاملی $۰/۳۹$ و مقدار آماره تی برابر با $۳/۱۵$ نشان‌دهنده معنادار بودن رابطه بین متغیرها و تأثیرگذاری آنها در بهبود روابط دو کشور است.

جدول ۶. مقادیر بار عاملی و آماره تی گویه‌های بعد سیاسی - امنیتی

کد	گویه (سوال)	بار عاملی (Factor Loading)	آماره تی (T-Value)
P_Q01	ایدئولوژیهای سیاسی متفاوت (شیعه- وهابیت)	۱.۵۲	۴.۶۹
P_Q02	رقابت‌های سنتی بر سر رهبری جهان	۰.۵۶	۴.۶۴
P_Q03	عدم‌تجانس در نوع نظام‌های سیاسی	۶۱/۰	۴۰.۴۷
*P_Q04	ادعای تاریخی عراق نسبت به منطقه الحساء عربستان	۰.۲۶	۱.۶۲
P_Q05	اختلاف تاریخی دو کشور در منطقه بی طرف مرزی	۰.۴۰	۲.۲۹
P_Q06	حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...	۱.۳۱	۴.۸۰
P_Q07	سیاست‌های کنترل و مدیریت مرزهای عربستان	۰.۸۴	۳.۹۸
P_Q08	رقابت‌های ژئوپلیتیکی عربستان- ایران در منطقه	۰.۵۹	۵.۲۶
*P_Q09	تشکیل شورای هماهنگی عراق- عربستان	۰.۲۸	۲.۱۸
P_Q10	سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی	۰.۳۹	۳.۱۵
P_Q11	همکاری عراق با شورای همکاری خلیج فارس	۰.۳۱	۳.۱۲

(یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

بُعد اقتصادی: طبق نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی و براساس بار عاملی محاسبه‌شده در مدل که در جدول ۷ نشان داده شده است، امتیاز بار عاملی و مقدار آماره تی سه گویه (متغیر) E_Q16 (تأمین نیازهای عراق از عربستان) با بار عاملی $۰/۸۵$ و مقدار آماره تی برابر با $۵/۹۴$ و متغیر E_Q18 (احداث نخستین منطقه اقتصادی آزاد با عراق در منطقه مرزی عرعر) با بار عاملی $۰/۷۵$ و مقدار آماره تی برابر با $۶/۳۱$ ؛ همچنین متغیر E_Q20 (سرمایه‌گذاری مشترک دو کشور در طرح‌های انرژی) با بار عاملی $۰/۵۷$ و مقدار آماره تی برابر با $۶/۰۶$ نشان‌دهنده معنادار بودن رابطه بین متغیرها و تأثیر آن در بهبود روابط دو کشور است. شایان ذکر است متغیر E_Q12 (اختلاف دو کشور بر سر بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی (آب، مرتع

(...) با توجه به مقدار بار عاملی ۰/۱۴ (کمتر از مقدار استاندارد ۰/۳) و آماره تی به مقدار ۱/۴۲ (کمتر از سطح معناداری ۱/۹۶) نشان دهنده معنادار نبودن رابطه این متغیر و تأثیر آن در تضعیف رابطه دو کشور است.

جدول ۷. مقادیر بار عاملی و آماره تی گویه‌های بعد اقتصادی

کد	گویه (سوال)	بار عاملی (Factor Loading)	آماره تی (T-Value)
E_Q12*	اختلاف بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی	۰.۱۴	۱.۴۲
E_Q13	رقابت در سیاست‌های انرژی دو کشور	۰.۴۶	۳.۹۷
E_Q14	تعاملات اقتصادی و تجارت بین دو کشور	۰.۷۳	۵.۴۰
E_Q15	بازگشایی گذرگاه‌های مرزی بین دو کشور	۰.۴۰	۵.۰۲
E_Q16	تأمین نیازهای عراق از عربستان	۰.۸۵	۵.۹۴
E_Q17	نیازهای اقتصادی عراق برای بازسازی پس از جنگ	۰.۷۱	۴.۶۸
E_Q18	احداث نخستین منطقه اقتصادی آزاد با عراق در منطقه مرزی عرعر	۰.۷۵	۶.۳۱
E_Q19	راه‌اندازی دوباره مسیر ارتباطی بین استان نجف با عربستان (پروژه حج زمینی)	۰.۶۱	۵.۲۷
E_Q20	سرمایه‌گذاری مشترک دو کشور در طرح‌های انرژی	۰.۵۷	۶.۰۶
E_Q21	سرمایه‌گذاری عربستان در امور معدنی، کشاورزی جنوب عراق	۰.۴۱	۵.۴۴

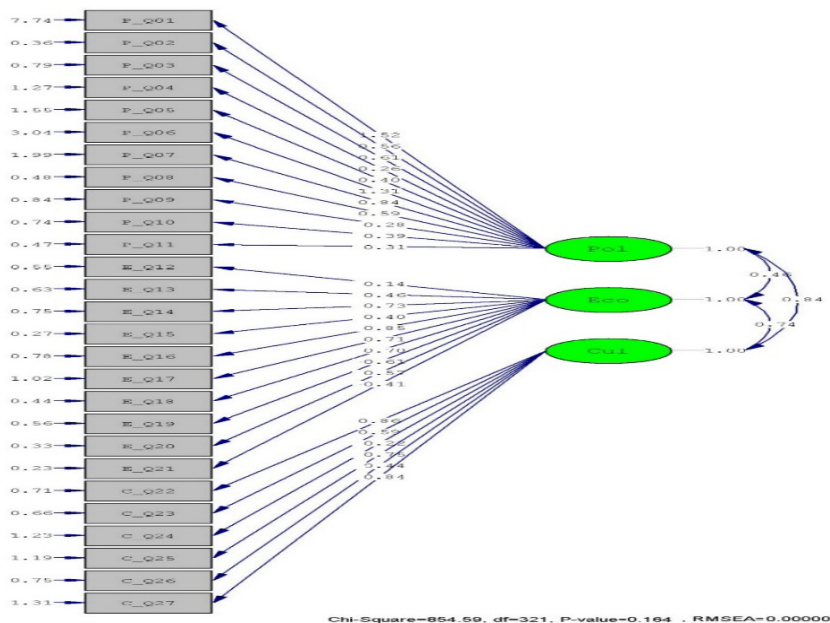
بعد فرهنگی: طبق نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی و براساس بار عاملی محاسبه شده در مدل، که در جدول ۸ نشان داده شده است، امتیاز بار عاملی و مقدار آماره تی دو متغیر (گویه) C_Q22 (فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی) با بار عاملی ۰/۸۶ و مقدار آماره تی برابر با ۶/۰۳ و همچنین متغیر C_Q23 (حضور عراقی‌ها در مراسم حج) با بار عاملی ۰/۵۹ و مقدار آماره تی برابر با ۴/۷۵ نشان دهنده معنادار بودن رابطه بین متغیرها و تأثیر این دو متغیر بر بهبود روابط دو کشور است. در مقابل، متغیر C_Q27 (حمایت عربستان از اهل سنت در عراق) با بار عاملی ۰/۸۴ و مقدار آماره تی ۴/۷۵ و متغیر C_Q25 (وجود اکثریت جمعیت شیعه در عراق) با بار عاملی ۰/۷۵ و مقدار آماره تی برابر با ۴/۵۲ نشان دهنده معنادار بودن رابطه بین متغیرها و تأثیر این دو متغیر در تضعیف روابط دو کشور است. شایان ذکر است فقط متغیر C_Q24 (رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان) بار عاملی ۰/۲۲ و مقدار آماره

تی (۱/۴۰) کمتر از حد استاندارد بوده است بنابراین می‌توان گفت این متغیر تأثیر معناداری در روابط دو کشور نداشته است.

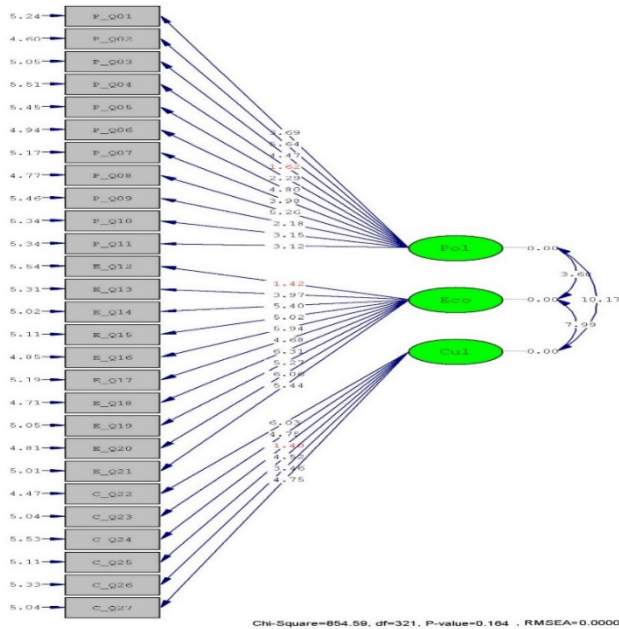
جدول ۸. مقادیر بار عاملی و آماره تی گویه‌های بُعد فرهنگی

کد	گویه (سوال)	بار عاملی (Factor Loading)	آماره تی (T-Value)
C_Q22	فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی)	۰.۸۶	۶.۰۳
C_Q23	حضور عراقی‌ها در مراسم حج	۰.۵۹	۴.۷۵
*C_Q24	رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان	۰.۲۲	۱.۴۰
C_Q25	وجود اکثریت جمعیت شیعه در عراق	۰.۷۵	۴.۵۲
C_Q26	وجود پایگاه مرجعیت شیعه در عراق و تقابل آن با عقاید وهابیت	۰.۴۴	۳.۴۶
C_Q27	حمایت عربستان از اهل سنت در عراق	۰.۸۴	۴.۷۵

(یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

شکل ۱. مقادیر بار عاملی برآورده شده مدل تحقیق

شکل ۲. مقادیر T-Value عوامل تحقیق

۵-۲-۲. بررسی شاخص‌های برازش مدل

پس از بررسی بارهای عاملی، باید از برازش مدل مفهومی تحقیق نیز اطمینان حاصل کرد. شاخص‌های اصلی مورد بررسی پس از اجرای مدل در ذیل آن نمایش داده می‌شود. در جدول زیر این شاخص‌ها و مقادیر قابل قبول آن مشاهده می‌شود.

جدول ۹. معیارهای اصلی برازش نیکویی مدل در Lisrel

مقدار قابل قبول	معیار	نسبت کای اسکور به درجه آزادی
≤ 4	Chi-Square/df	
$0.05 \leq$	P-Value	سطح معنی‌داری
≤ 0.05	RMSEA	جذر برآورد واریانس خطای تقریب

همان طور که در شکل ۱ نشان داده شده است مقادیر جدول فوق برای مدل تحقیق عبارت اند از:
نسبت کای اسکوئر به درجه آزادی:

مقدار به دست آمده فوق از تحلیل مدل تحقیق نشان دهنده مطلوبیت برازندگی مدل است.

همچنین مقدار P-Value برابر با ۰.۱۶۴ که بزرگ تر از سطح معناداری ۰.۰۵ است و مقدار RMSEA (جذر برآورد واریانس خطای تقریب) برابر با ۰.۰ نیز که کوچک تر از ۰.۰۵ به دست آمده است حاکی از برازندگی مدل تحقیق است. سایر شاخص های مهم محاسبه شده در اندازه گیری کیفیت تحلیل عاملی تأییدی براساس یافته های حاصل از خروجی نهایی نرم افزار در جدول زیر بررسی می شود. شاخص های (شاخص برازش تطبیقی) CFI و (شاخص برازش هنجار شده) NFI شاخص هایی هستند که برازش مدل پیشنهاد شده به مدل مستقل (که فرض می کند بین داده ها رابطه ای وجود ندارد) را می سنجد که به ترتیب در مدل برابر ۰.۹۱۴ و ۰.۹۰۳ هستند. با توجه به اینکه مقادیر ۰.۹ و بالاتر قابل قبول هستند، این اندازه ها نیز نمایانگر قابل قبول بودن مدل تحقیق هستند.

شاخص (شاخص نیکویی برازش) GFI نیز مقدار نسبی واریانس ها و کوواریانس ها را به گونه مشترک از طریق مدل ارزیابی می کند. ویژگی خاص شاخص GFI این است که به حجم نمونه بستگی ندارند. دامنه تغییرات این دو شاخص بین صفر و یک است و با توجه به مقدار ۰.۹۱۵ به دست آمده از برازش مدل تحقیق که برابر یا بزرگ تر از ۰.۹ نمایانگر برازش مطلوب مدل است.

جدول ۱۰. مهم ترین شاخص های اندازه گیری تحلیل عاملی تأییدی مدل تحقیق

معیار	مقدار قابل قبول	مقدار به دست آمده مدل
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)	$0.05 \geq$	0.00
Normed Fit Index (NFI)	≥ 0.9	0.914
Comparative Fit Index (CFI)	≥ 0.9	0.903
Goodness of Fit Index (GFI)	≥ 0.9	0.915

۵-۲-۳. بررسی تفاوت معناداری میانگین‌های ابعاد اصلی

بر اساس آمار توصیفی تحقیق، ابعاد مورد سنجش تحقیق شامل سیاسی- امنیتی، اقتصادی و فرهنگی دارای اثرات متفاوتی در روابط دو کشور هستند که از مقایسه میانگین کل ابعاد با یکدیگر قابل بررسی است. بر این اساس طبق نمونه‌گیری انجام شده بُعد فرهنگی با میانگین (۳.۵۲) دارای بیشترین تأثیر، بُعد سیاسی- امنیتی با میانگین (۳.۲۸) در رتبه دوم تأثیرگذاری و در نهایت بُعد اقتصادی با میانگین (۳.۱۹) دارای کمترین تأثیر امتیازدهی شده‌اند. برای تعمیم نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی نیاز است از آزمون‌های استنباطی آماری استفاده شود. بدین منظور برای بررسی معناداری تفاوت در میانگین‌های ابعاد در نرم‌افزار SPSS از روش آزمون مقایسه میانگین^۳ استفاده شده است. بر اساس نتایج آزمون در جدول زیر و با توجه به سطح معناداری (sig) به دست آمده، که کمتر از ۰.۰۵ را نشان می‌دهد، بین میزان تأثیر هر یک از ابعاد تفاوت معناداری وجود دارد و اثرگذاری مشخص شده حاصل از میانگین ابعاد اصلی تحقیق قابل تأیید و تعمیم به کل جامعه آماری است.

جدول ۱۱. نتایج بررسی مقایسه میانگین‌های ابعاد اصلی تحقیق

گروه	میانگین	انحراف استاندارد	Df	Sig
سیاسی- امنیتی	۳/۲۸	۰/۴۸۸۰۰	۴۱	
اقتصادی	۳/۱۹	۰/۵۳۵۷۱	۳۹	۰/۰۰۱
فرهنگی	۳/۵۲	۰/۵۰۵۹۸	۴۹	

(یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

۶. نتیجه‌گیری

عوامل ژئوپلیتیکی در مناسبات و روابط کشورها نقش مؤثری دارند و در این پژوهش نیز تلاش شد تا نقش عوامل ژئوپلیتیک در روابط عربستان و عراق بررسی و تحلیل شود. مروری بر

3. Compare Means

مناسبات دو کشور در طی سه دهه گذشته نشان می‌دهد، روابط دو طرف دارای روند ثابتی نبوده و طیف وسیعی از مناسبات از ائتلاف و همکاری دو کشور در جنگ عراق با ایران، تا اختلاف و تنش شدید بر سر اشغال کویت توسط عراق و حمایت عربستان از داعش و گروهک‌های تروریستی را دربر می‌گیرد. در طی چند سال اخیر، مسئولان دو کشور تلاش کردند بار دیگر در مسیر بهبود مناسبات گام بردارند و باتوجه به مرزهای طولانی دو کشور، در زمینه بهبود روابط اقتصادی به ویژه توسعه تعاملات مرزی پیشرفت‌های خوبی داشته‌اند. البته عوامل سیاسی و ایدئولوژیک از جمله «ایدئولوژی سیاسی متفاوت و متعارض دو کشور (شیعه- وهابیت)» نقش بسیار مهمی در روابط دو کشور داشته و به عبارت دقیق‌تر، مانع جدی همگرایی دو کشور محسوب می‌شوند.

چنان‌که در بخش قبل توضیح داده شد، برای بررسی نقش عوامل ژئوپلیتیکی در روابط دو کشور، با استفاده از منابع اسنادی- کتابخانه‌ای این عوامل استخراج شد و در سه بُعد اصلی امنیتی- سیاسی، اقتصادی، فرهنگی تنظیم و در قالب پرسش‌نامه در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. یافته‌های میدانی پژوهش نشان می‌دهد بین میزان تأثیر هر یک از ابعاد اصلی امنیتی- سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و عوامل ژئوپلیتیکی متناظر هر بعد، در روابط بین کشور عراق و عربستان در سه دهه گذشته تفاوت معناداری وجود دارد و یافته‌های توصیفی تحقیق مبنی بر تأثیرگذاری متغیرهای بُعد فرهنگی در رتبه اول، بُعد سیاسی- امنیتی در رتبه دوم و در نهایت بُعد اقتصادی در رتبه سوم مورد تأیید واقع می‌شود. برای برآزش مدل تحقیق و تعیین بار عاملی هر یک از گویه‌های پژوهش از تحلیل عاملی مرتبه اول استفاده شده است که بار عاملی مورد پذیرش هر یک باید بیش از ۰.۳ باشد و آماره تی، که نشان‌دهنده معناداری ارتباط گویه با متغیر اصلی پژوهش است، نیز بیشتر از ۱.۹۶ باشد. برای پاسخ به سوالات پژوهش و مشخص شدن مهم‌ترین عوامل مؤثر بر بهبود یا تضعیف روابط عراق و عربستان طی سه دهه گذشته، جدول ۱۲ ترسیم شده است. چنان‌که در جدول مشخص است مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر بهبود یا تضعیف روابط عراق و عربستان براساس آمار توصیفی (بر مبنای نمره میانگین هر متغیر) و آمار استنباطی (براساس مقدار تحلیل عاملی و آماره تی هر متغیر) نشان داده شده است. در ادامه مطلب، براساس یافته‌های پژوهش در قالب جدول زیر متغیرهای مؤثر در ابعاد سه‌گانه سیاسی- امنیتی، اقتصادی و فرهنگی بررسی می‌شود:

جدول ۱۲. مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر روابط عراق و عربستان

بُعد	بُعد	آمار توصیفی	استنباطی
		(میانگین)	(تحلیل عاملی و مقدار آماره تی)
سیاسی - امنیتی	بهبود روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «تشکیل شورای همکاری عراق - عربستان» با میانگین ۳.۱۸ متغیر «سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی» با میانگین ۳.۱۰ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی» با بار عاملی ۰.۳۹ و مقدار آماره تی برابر با ۳.۱۵
	تضعیف روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...» با میانگین ۴/۱۹ متغیر «ایدئولوژی سیاسی متفاوت دو کشور (شیعه - وهابیت) با میانگین ۲.۹۵ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...» با بار عاملی ۱.۳۱ و مقدار آماره تی برابر با ۴.۸۰ متغیر «ایدئولوژی‌های سیاسی متفاوت (شیعه - وهابیت)» با بار عاملی ۱.۵۲ و مقدار آماره تی برابر با ۴.۶۹
اقتصادی	بهبود روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «بازگشایی گذرگاه‌های مرزی بین دو کشور» با میانگین ۳/۶۵ متغیر «راه‌اندازی دوباره مسیر ارتباطی بین استان نجف با عربستان (پروژه حج زمینی)» با میانگین ۳.۵۲ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «تأمین نیازهای عراق از عربستان» با بار عاملی ۰.۸۵ و مقدار آماره تی برابر با ۵.۹۴ متغیر «احداث نخستین منطقه اقتصادی آزاد با عراق در منطقه مرزی عرعر» با بار عاملی ۰.۷۵ و مقدار آماره تی برابر با ۶.۳۱ متغیر «سرمایه گذاری مشترک دو کشور در طرح‌های انرژی» با بار عاملی ۰.۵۷ و مقدار آماره تی برابر با ۶.۰۶
	تضعیف روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «اختلاف بهره برداری از منابع مشترک مرزی (آب، مرتع و...)» با میانگین ۳.۱۵ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «اختلاف دو کشور بر سر بهره برداری از منابع مشترک مرزی (آب، مرتع و...)» با توجه به مقدار بار عاملی ۰/۱۴ (کمتر از مقدار استاندارد ۰/۳) و آماره تی به مقدار ۱/۴۲ (کمتر از سطح معناداری ۱/۹۶) ارتباط معناداری ندارد
فرهنگی	بهبود روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «حضور عراقی‌ها در مراسم حج» با امتیاز ۳.۳۹ متغیر «فرهنگ و زبان مشترک (ملی گروایی عربی)» با میانگین ۳.۲۴ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «فرهنگ و زبان مشترک (ملی گروایی عربی)» با بار عاملی ۰.۸۶ و مقدار آماره تی برابر با ۶.۰۳ متغیر «حضور عراقی‌ها در مراسم حج» با بار عاملی ۰.۵۹ و مقدار آماره تی برابر با ۴.۷۵
	تضعیف روابط	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «حمایت عربستان از اهل سنت در عراق» با میانگین ۲/۷۶ متغیر «رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان» با میانگین ۳.۶۹ 	<ul style="list-style-type: none"> متغیر «حمایت عربستان از اهل سنت در عراق» با بار عاملی ۰.۸۴ و مقدار آماره تی ۴.۷۵ متغیر «وجود اکثریت جمعیت شیعه در عراق» با بار عاملی ۰.۷۵ و مقدار آماره تی برابر با ۴.۵۲

چنان‌که در جدول ۱۲ مشخص است، در «بُعد سیاسی - امنیتی»، متغیر «سازمان‌های منطقه‌ای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی» هم براساس آمار توصیفی و هم استنباطی در بهبود روابط دو کشور نقش مؤثری داشته است، لکن بر مبنای آمار توصیفی متغیر «تشکیل شورای همکاری عربستان و عراق» نیز با میانگین بالاتر از نرمال در بهبود روابط دو کشور نقش داشته است. در مقابل دو متغیر «حمایت‌های عربستان از گروه‌های بنیادگرای افراطی، داعش و ...» و همچنین متغیر «ایدئولوژی سیاسی متفاوت دو کشور (شیعه - وهابیت)» هم براساس آمار توصیفی (معیار میانگین) و هم براساس یافته‌های استنباطی (معیار مقدار تحلیل عاملی و آماره تی) بیشترین نقش را در تضعیف روابط عراق و عربستان داشته‌اند. در «بُعد اقتصادی» وضعیت متغیرهای تأثیرگذار بر روابط دو کشور بر مبنای آمار توصیفی و استنباطی متفاوت است. بدین ترتیب براساس نتایج آمار توصیفی، متغیر «بازگشایی گذرگاه‌های مرزی بین دو کشور» با میانگین ۳.۶۵ و متغیر «راه‌اندازی دوباره مسیر ارتباطی بین استان نجف با عربستان (پروژه حج زمینی)» با میانگین ۳/۵۲ بیشترین تأثیر را در بهبود روابط اقتصادی دو طرف داشته‌اند. در حالی‌که براساس یافته‌های استنباطی سه متغیر «تأمین نیازهای عراق از عربستان»

و متغیر «احداث نخستین منطقه اقتصادی آزاد با عراق در منطقه مرزی عرعر» و متغیر «سرمایه‌گذاری مشترک دو کشور در طرح‌های انرژی» تأثیر بیشتری در بهبود روابط دو کشور داشته‌اند. این تفاوت در خروجی یافته‌های توصیفی و استنباطی در مورد متغیر تضعیف‌کننده روابط نیز وجود دارد. براین اساس، درحالی‌که متغیر «اختلاف بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی (آب، مرتع و...» با میانگین ۳/۱۵ از منظر آمار توصیفی نقش مؤثری در تضعیف روابط دو کشور داشته است. بر مبنای یافته‌های استنباطی باتوجه به اینکه مقدار بار عاملی متغیر «اختلاف دو کشور بر سر بهره‌برداری از منابع مشترک مرزی (آب، مرتع و...» برابر عدد ۰/۱۴ و کمتر از مقدار استاندارد ۰/۳ است و همچنین مقدار آماره تی متغیر نیز به مقدار ۱/۴۲ و کمتر از سطح معناداری ۱/۹۶ است بنابراین می‌توان گفت تأثیر این متغیر بر تضعیف روابط دو کشور تأیید نمی‌شود.

در نهایت نتایج یافته‌های میدانی در «بُعد فرهنگی» بدین ترتیب است که دو متغیر «حضور عراقی‌ها در مراسم حج» و متغیر «فرهنگ و زبان مشترک (ملی‌گرایی عربی)» هم بر اساس خروجی آمار توصیفی و هم استنباطی از منظر پاسخ‌دهندگان نقش مؤثری در بهبود روابط دو کشور عراق و عربستان داشته‌اند. در واقع، متغیرهای مزبور به دلیل تقویت پیوندهای فرهنگی و اجتماعی، بر بهبود روابط عراق و عربستان سعودی تأثیر مثبت داشته‌اند. در مقابل، وضعیت متغیرهای فرهنگی مؤثر بر تضعیف روابط دو کشور بدین شرح است که متغیر «حمایت عربستان از اهل سنت در عراق» هم بر اساس یافته‌های آمار توصیفی و هم استنباطی بیشترین نقش را در تضعیف روابط دو طرف داشته است، لکن نتایج آمار توصیفی نشان می‌دهد متغیر دوم تأثیرگذار بر تضعیف روابط دو کشور متغیر «رفتار حکومت سعودی با شیعیان عربستان» با میانگین ۳/۶۹ است. درحالی‌که بر اساس نتایج آمار استنباطی متغیر «وجود اکثریت جمعیت شیعه در عراق» با بار عاملی ۰/۷۵ و مقدار آماره تی برابر با ۴/۵۲ نقش مؤثری در تضعیف روابط دو کشور داشته است. در مجموع می‌توان گفت حمایت عربستان از گروه‌های سنی مشخص در عراق و اکثریت جمعیت شیعی عراق به دلیل تقویت اختلافات مذهبی و قومی به تضعیف این روابط کمک کرده است.

قدردانی

این مقاله مستخرج از رساله دکتری جغرافیای سیاسی با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط عراق و عربستان در سه دهه اخیر» در گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد است. نگارندگان وظیفه خود می‌دانند از حمایت‌های معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه فردوسی مشهد در انجام این پژوهش قدردانی کنند.

References

- Ahmadi, Behzad (2006). Iraq and Saudi Arabia: US Objectives and the Future Relations Between the Two Countries, Pagah-e Houzeh Journal. PP. 1-27. **[In Persian]**
- Alavipur, Seyyed Mohsen (2009). Geopolitics of Iraq and Security in the Persian Gulf Region, Middle East Studies Quarterly, No. 57, PP. 105-122. **[In Persian]**
- Azghandi, Alireza; Roshandel, Jalil (1995). Contemporary Military and Strategic Issues, Tehran: Samt Publications. **[In Persian]**
- Allison, Marissa (2010). U.S. and Iranian Strategic Competition: Saudi Arabia and the Gulf States, Center for Strategic, International Studies. www.csis.org.
- Al-Jubouri, Khattab Saad Muhammad (2017). Iraqi-Saudi Relations, Adab al-Farahidi Journal, Vol. 9, No. 29, PP. 274-301.
- Abdullah, Zeynab (2009). Challenges Facing Iraqi-Saudi Relations, Al-Siyasiyya wa-l-Dawaliyya, 11, PP. 37-44.
- Adler, Emanuel (2001). Constructivism and International Relation, in W. Carlsnaes, T. Risse and B. A. Simmons, Handbook of International Relations, London.
- Ezati, Eezatullah (2021). Geopolitics in the 21st Century, 8th ed, Tehran: Ghomus Press. **[In Persian]**
- Al-Zaidi, Mafeed Kassed (2023). Iraq and Saudi Arabia (2014-2020): Challenges and Future Vision. Historical Studies, 2023, No. 56, PP. 241-262.
- Al-Sarhan, Hussein Ahmed Dakhil (2022). The Future of Iraqi-Saudi Relations: In Light of Political and Economic Changes Post-2003, Political and Strategic Studies, 2022, No. 45, PP. 55-79.
- Al-Qawizi, Jamal Malek Saeed (2008). A Vision for Future Iraqi-Saudi Cooperation in Security and Counterterrorism, Journal of Politics and International

Relations, 2008, No. 9, PP. 165-188.

Anthony, H. (2010). Saudi Militants in Iraq: Assessment and Kingdom's Response, Center for Strategic and International Studies, Available at: www.Csis.Org.

Cohen, Suel.B. (2008). Geopolitics of the World System, Tehran: Abrar Moaser Institute for International Studies and Research. **[In Persian]**

Christopher, M.Blanchard; Kenneth, Katzman, Carol; Migdalovitz (2004). Alfred Prados, Jeremy Sharp, Iraq:"Regional Perspectives and U.S. Policy, CRS Report for Congress", Congressional Research Service, April 4.

Cordesman, Anthony H. (2010). Saudi Militants in Iraq: Assessment and Kingdom's Response, Center for Strategic and International Studies, Available at: <http://www.Csis.Org>

Darj, Hamid; Abbasi, Majid (2020). Saudi Arabia's Rivalry with the Islamic Republic of Iran in Iraq's Political Arena, Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World, Vol. 9, No. 1, PP. 51-76, **[In Persian]**

Dehshiri, Mohammad Reza; Hosseini, Seyyed Mohammad Hossein (2017). Geopolitics of the Region and Iran-Saudi Arabia Relations, Foreign Relations Quarterly, Vol. 8, No. 1, PP. 111-143. **[In Persian]**

Ergo (2012). The Waning Era of Saudi oil Dominance, Current Challenges and Future Threats to Saudi Arabia's Influence over Oil Markets, February.

Gause, Gregorg (2007). U.S Tring to Soften Saudi Hard Line Toward Maliki Government, August 6.

Gardon, Torry (1967). The Baath Ideology and practice, Middle East Journal, Autumn Vernon Van Dyke (1966); International politics, Newyork: Appleton Century – croft.

Janbaz, Dyan; Maleki Ezzin Abadi, Rohullah (2014). Pluralism and Diversity of Concepts in International Relations in Different Periods, Quarterly Journal of International Political Research, Islamic Azad University, No. 21, PP. 89-

118. [In Persian]

Jafari Valadani, Asghar (2010). The Role of Geopolitical Constraints of Iraq in the Occupation of Kuwait, *Geopolitics Quarterly*, Vol. 6, No. 3, PP. 45-69. [In Persian]

Hashemi, Seyyed Mustafi; Faraji Rad, abdolreza; Sarvar, Rahim (2016). Analysis of the Geopolitical Factors of Iraq and Their Impact on Iran's National Security, *International Political Research Quarterly*, Vol. 1, No. 27, PP. 63-94, [In Persian]

Harati, Mohammad Javad; Soleimani, Reza; Abbasi, Abdulvahed (2015). The Reflection of Iraq's New Political Order on Iran-Saudi Arabia Bilateral Relations, *Global Politics Quarterly*, Vol. 4, No. 3, PP 149-194. [In Persian]

Hafeznia, Mohammad reza (2019). *Political Geography of Iran* (10th ed.), Tehran: SAMT Publications. [In Persian]

Hafeznia, Mohammad reza (2017). *Principles and Concepts of Geopolitics*, Mashhad: Papuli Publications. [In Persian]

Hafeznia, Mohammad reza; Rashid, Golamali; Parezizgar, Akbar; Afshordi, Mohammad Hassan (2007). A Theoretical Model for Designing a Geopolitical-Based Defense Strategy, *Geopolitics Quarterly*, Vol. 3, No. 2, PP. 7-39. [In Persian]

Habibi, Arash; Adanvar, Maryam (2017). *Structural Equation Modeling and Factor Analysis: A Practical Guide to LISREL* (2nd ed.), Jihad University Press. [In Persian]

Haqparast, Saaed; Valipour Ateeq, Tohid; Nasiri Hamed, Reza (2023). Obstacles and Challenges Influencing the Political Underdevelopment of Iraq After the Overthrow of the Ba'ath Party, *Quarterly Journal of Applied and Fundamental Studies of the Islamic World*, Vol. 5, No. 17, PP. 25-48. [In Persian]

Hoseinpour Pouyan, Reza (2019). Explaining the Geographical and Geopolitical Components of Relations in Geopolitical Regions, *Geopolitics Quarterly*, Vol.

9, No. 2, PP. 56-83. **[In Persian]**

Haj Zargarbashi, Ruhollah (2022). Saudi Vision 2030: Trend Analysis and the Future of Saudi Strategy in Iraq, Strategic Foresight Quarterly, Vol. 1, No. 2, PP.142-183. **[In Persian]**

Khalili, Reza (2017). Saudi Arabia's Strategic Culture, Strategic Studies Quarterly, Vol. 20, No. 1, PP. 83-106. **[In Persian]**

Kavyani Rad, Morad (2010). The Role of Lebensraum Concept in Saddam Hussein's Iraq Geopolitical Strategy, Negin-e Iran Quarterly, Vol. 9, No. 32, PP.69-77. **[In Persian]**

Moradi Kalardeh, Sajad; Roohi Dehbaneh, Majid; Samiber, Reza (2017). Identity Imaginaries and Explanation of Saudi Arabia's Foreign Policy towards Iraq, Strategic Policy Research Quarterly, Vol. 6, No. 21, PP. 197-223. **[In Persian]**

Mohammadi, Mohammad Reza; Barzgar, Kyhan; Ghadery, Nafise Sadat (2023). Analysis of the Role of Neopatrimonialism in Saudi Arabia's Foreign Policy, Quarterly Journal of Applied and Fundamental Studies of the Islamic World , Vol. 5, No. 18, PP. 163-187. **[In Persian]**

Patricko, Sulivan (1986). Geopolitics, London: Croom Helm-Cordesman.

Patterson, Eric (2008). Pragmatism, In: William A. Darity Jr., Eds ,International Encyclopedia of Social Sciences, Detroit: Gale Group.

Rashidi, Mustafa; Yahyapoor, Mohammad Sadegh; Nasiri, Mohammad (2014). Geopolitical Analysis of Iraq's Foreign Policy Towards Neighboring Countries (During the Federal Republic of Iraq), New Perspectives in Human Geography Quarterly, Vol. 6, No. 1, PP. 32-58. **[In Persian]**

Seifzadeh, Seyyed Hossein (2019). Principles of International Relations, 10th ed., Tehran: Samt. **[In Persian]**

Shahriyari, Mohammad Ali (2017). Analysis of the Relationship between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia in Iraq in the Framework of

Game Theory, Parliament and Strategy Quarterly, Vol. 24, No. 92, PP. 279-310. **[In Persian]**

Sharqi, Nhryn Javad (2022). The Foundations and Limitations of Iraqi-Saudi Relations after 2003: An Analytical Study, Qasaia Siyasiya, 71, PP. 186-200.

Wehrey, Fredrick and others (2009). Saudi-Iranian relations since the fall of saddam. Rivalry, cooperation, and implications for U.S. policy, national security research division.

Yazdanfam, Mahmud (2008). An Introduction to Analysis of Foreign Policy, Strategic Studies Quarterly, Vol. 11, No. 2, PP. 247-276. **[In Persian]**

Zarghani, Seyyed Hadi; Ahmadi, Ibrahim (2017). Deciphering the Geopolitical Codes of Iraq in the Invasion of Iran, Political Geography Research Quarterly, Vol. 1, No. 4, PP. 67-92. **[In Persian]**